

Beata Michta

Rosyjskie druki cyrylicy w XIX-wiecznym księgozbiore Biblioteki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Sosnowcu

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy 2/2, 92-99

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BEATA MICHTA
*Biblioteka Wydziału Filologicznego
Uniwersytetu Śląskiego w Sosnowcu*

**ROSYJSKIE DRUKI CYRYLICKIE
W XIX-WIECZNYM KSIĘGOZBIORZE
BIBLIOTEKI WYDZIAŁU FILOLOGICZNEGO
UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO W SOSNOWCU**

*Najlepszą bibliotek ozdoba są książki.
Joachim Lelewel¹*

Najstarsza pod względem wydawniczym część księgozbioru ruscystycznego² wpłynęła do Biblioteki Wydziału Filologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Sosnowcu w latach 1977-1981. Głównym źródłem wpływu były dary, m.in. przekazane przez Bibliotekę Narodową – Oddział Zbiorów Zabezpieczonych w Bytomiu (w ramach zagospodarowania dubletów Biblioteki Narodowej).

Księgozbiór XIX-wieczny stanowią 44 publikacje (wszystkie tytuły w jednym egzemplarzu), zróżnicowane typograficznie i tematycznie. Ten stosunkowo skromny zbiór może posłużyć jako interesujący warsztat źródłowy do badań nad historią książki rosyjskiej.

Najstarsza publikacja w zasobach Biblioteki pochodzi z 1832 roku, cztery – z pierwszej połowy XIX wieku; najwięcej druków datowano na schyłek stulecia.

Niektóre z XIX-wiecznych druków to pierwsze wydania, m.in. *Царствование царя Михаила Феодоровича и взглядъ на междуцарствіе* W. Bercha (Sankt Petersburg 1832), *Иезуиты въ Россіи, съ царствованія Екатерины II-й и до нашего времени*, historia zakonu jezuickiego w Rosji, spisana przez Michaiła Moroszkina (Sankt Pe-

¹ J. Lelewel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 2. Warszawa 1927, s. 267.

² Biblioteka Wydziału Filologicznego w Sosnowcu gromadzi również zbiory slawistyczne, anglistyczne, romanistyczne i germanistyczne.

tersburg 1870), czy też powieść *Нечистая сила* Hieronima Jasińskiego (Sankt Petersburg 1896).

Większość zgromadzonych publikacji powstała w oficynach Sankt Petersburga (26) i Moskwy (13); pozostałe wydrukowano w Tyflisie (1), Woroneżu (1), Jarosławiu (1), w lipskiej drukarni Ottona Holtze'go (1) oraz w Warszawie u Ferdynanda Hoesicka (1).

W księgozbiornie nie odnotowano druków z największych rosyjskich ośrodków wydawniczych, jakimi były oficyny Iwana Nowikowa, Aleksandra Pljuszara, braci Matwieja i Iwana Głazunowów, Aleksandra Smirdina, Aleksego Suworina, Iwana Sytina³. Biblioteka gromadzi natomiast tytuły wydane m. in. przez Adolfa Marksa, Piotra Sojkina, Alwina Kaspariego, Mikołaja Stepanowa, drukarnię Cesarskiej Akademii Nauk oraz słynną spółkę niemiecko-rosyjską Brockhaus-Efron.

Omawiany księgozbiór jest wyraźnie zróżnicowany tematycznie: obejmuje książki z zakresu historii, kultury, religii, literatury pięknej a także wydawnictwa encyklopedyczne i słownikowe oraz kilka podręczników dla dzieci i młodzieży⁴.

Z dzieł o tematyce historycznej uwagę zwracają są przede wszystkim książki poświęcone historii Rosji, np. *Русская история*, zachowana jedynie w cz. 2, omawiająca lata 1462-1689 (Sankt Petersburg, 1837). Jej uzupełnieniem jest dołączona tablica przedstawiająca ród Rurykowiczów, Romanowów, Gustawa Wazy, Giedymina. Kolejną jest dzieło *Общедоступные чтения о русской истории* Siergieja Sołowiewa, rosyjskiego historyka, rektora Uniwersytetu Moskiewskiego, opisujące dzieje Rosji od XV do połowy XIX wieku. O dziejach Moskwy pisał w *Опытах изучения русских древностей и истории* Iwan Zabelin, historyk i archeolog, drukiem opublikował je na 700-lecie stolicy (Moskwa 1873). Mimo iż wiele książek historycznych jest zdekompletowanych, to i tak stanowią one cenne pozycje w zbiorze, np. *Дьянія Петра Великаго, мудраго преобразителя Россіи*, monumentalne dzieło Iwana Golikowa o Piotrze Wielkim, czy też *Царство*

³ I. Barenbaum: *Książka w Petersburgu*. Wrocław 1988.

⁴ Por. L. Bazylow: *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*. Warszawa 1986; K. Cieślak, J. Smaga: *Kultura Rosji przelomu stuleci (XIX-XX)*. Warszawa 1991; ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИЗДАТЕЛЬСТВА (русские) [hasło w:] *Русская литература и фольклор* <http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclp/le6/le6-4501.htm> [dostęp z 15.06. 2009]

ваніе царя Михаила Феодоровича и взглядъ на междуцарствіе, poświęcona panowaniu cara Rosji Michała I Fiodorowicza, protoplasty rodu Romanowów, dziadka Piotra Wielkiego.

Są też materiały dotyczące historii politycznej Rosji. W zachowanej, ostatniej księdze zbioru *Осмнадцатый вѣкъ* (Moskwa 1869) znajdują się liczne ukazy cara Piotra I. Materiałem źródłowym do historii polityki Rosji XV-XVII wieku jest też zbiór dokumentów *Памятники дипломатическихъ сношеній древней Россіи* (Sankt Petersburg 1871). Z całego 10. tomowego cyklu Biblioteka posiada ostatni tom, w którym m.in. opisano stosunki dyplomatyczne Rosji z Polską, Rzymem, Wenecją, Florencją.

Historię Krymu z ciekawymi opisami jego krajobrazu, meczetów, klasztorów i ruin zamkowych zawierają *Воспоминания о Крыме*, wspomnienia rosyjskiej poetki, pedagoga i podróżniczki Heleny Gorczałkowej (Moskwa 1884).

Wydaniem popularnym, skierowanym do młodego czytelnika, jest *Прогулка с дѣтьми по Россіи* pióra Wiktora Burjanowa. Zatwierdzona przez cenzora Piotra Korsakowa w 1836, została wydana rok później w Sankt Petersburgu w oficynie Cesarskiej Akademii Nauk. Książkę kończy tekst *Боже, zachowай cara!*, (hymn Rosji w latach 1833-1917). Historię Rusi, jej chrztu, dzieje Moskwy aż do czasów cara Aleksandra III opisaną z przeznaczeniem dla dzieci zawierają *Бесѣды по Русской исторіи: книга для чтенія въ школ ъ и дома* z roku 1897. Innym podręcznikiem dla młodszych dzieci jest też 21. wydanie kursu historii pt. *Сокращенное Руководство ко всеобщей и русской исторіи* opracowanego przez Dmitrija Howajskiego (Moskwa 1894). Jest to syntetyczne opracowanie historii powszechnej, ukazujące dzieje monarchii Persów, Starożytnej Grecji, Sparty, Aten, Imperium Rzymskiego, Polski, Niemiec i Rosji do roku 1801.

W XIX wieku powstała też jedna z najważniejszych prac na temat gospodarki narodowej Rosji, znanego ekonomisty i publicysty Władimira Bezobrazowa. Jego *Народное хозяйство Россіи* Biblioteka posiada jedynie w części 3, poświęconej samodzielnej guberni kostromskiej (Sankt Petersburg 1889).

Pośród dzieł o tematyce religijnej znajduje się m.in. książka Michała Moroszkina *Иезуиты въ Россіи, съ царствованія Екатерины*

И-й и до нашего времени o historii jezuitów w Rosji. Biblioteka posiada cz. 2 tej publikacji, opisującą dzieje zakonu jezuickiego podczas rządów cara Aleksandra I Romanowa (Sankt Petersburg 1870). Jest też *Государственное учение Филарета Митрополита Московскаго*, zebrane poglądy moskiewskiego patriarchy Filareta (Moskwa 1888). Prezentują stanowisko Filareta nie tylko na temat samego prawosławia, ale też jego spojrzenie patriarchy na związek państwa z kościołem. Publikację kończą modlitwy za Rosję i Moskwę. Wspomnieć warto również o dwujęzycznym (rosyjsko-litewskim) katechizmie katolickim autorstwa Ledesmy de Diego z 1595 r. Ten *Литовскій катихизисъ* z rosyjskim przekładem Mikalojusza Daukšy (Sankt Petersburg 1886), zawiera również przedruk wydania XVI-wiecznego w oryginale litewskim.

Wśród wydawnictw encyklopedycznych i słownikowych uwagę zwraca *Энциклопедический Словарь Брокгауза и Ефрона*. Edycja tej monumentalnej encyklopedii w latach 1890-1914 było wielkim wydarzeniem w Rosji. Warto nadmienić, że encyklopedia Brockhauza-Efrona konkurowała z innym wydawnictwem tego typu, którego edycję rozpoczął w 1891 roku Aleksander Granat⁵.

Rosyjsko-niemiecka firma Brockhaus-Efron we współpracy z czołowymi rosyjskimi uczonymi rozpoczęła prace nad Słownikiem w 1889 roku; na pierwsze wydanie złożyły się 82 tomy podstawowe (główne) i 4 półtomy uzupełniające. W zbiorach Biblioteki znajduje się tom 17 (oznaczony też jako półtom 33) z 1896 r. Książka zawiera hasła od słów: *Култагой-Лед*; 482 strony zadrukowane dwuszpaltowym tekstem uzupełnia 21 stron tablic z ilustracjami, w tym kolorowymi mapami i rycinami. Tom jest skromnie oprawiony, na skórzanym grzbiecie złote napisy podają tytuł, oznaczenie tomu, jego zakres oraz nazwisko wydawcy.

Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego rosyjskiego filologa Piotra Dubrowskiego wydany przez polskiego księgarza i wydawcę Ferdynanda Hoesicka (Warszawa 1886) zawiera interesującą wzmiankę o poszanowaniu prawa autorskiego: Egzemplarze, nieopatrzone stępem lub podpisem autora, prawnie poszukiwane będą.

⁵ *Энциклопедический Словарь Гранат*. Москва 1891-1903, С. В. Белов: *Братья Гранат*. Москва 1982, s. 13-14.

Kolejne XIX-wieczne słowniki to dwuczęściowy Słownik polskiego i rosyjskiego języka opracowany podług najnowszych źródeł przez Fr. A. Potockiego (Lipsk 1877 i 1900) oraz *Всероссийский „словарь-толкователь”, составленный нѣсколькими филологами и педагогами* (Sankt Petersburg 1893).

Oprócz dzieł naukowych czy też popularyzujących naukę jest wiele dzieł literackich. W większości są to dodatki do tygodnika ilustrowanego „Niwa”, powstałe w oficynie Adolfa Marksa, który w latach 1894-1904 wydał dzieła zebrane wielu wybitnych pisarzy rosyjskich⁶. W Bibliotece znajdują się kompletne 12-tomowe zbiory twórczości Dmitrija Grigorowicza, Iwana Turgieniewa, Iwana Gonczarowa oraz wydane w tym cyklu dekomplety dzieł Piotra Boborykina, Fiodora Dostojewskiego, Aleksandra Ostrowskiego. Twórczość Iwana Kryłowa reprezentuje *Собрание сочиненій Ивана Андреевича Крылова*, zawierające różne formy literackie oraz biografię autora, a także zbiór 50 baśni tego pisarza z 1898 r.

Z literatury obcej zachowały się cztery tomy powieści Jamesa Fenimore’a Coopera w przekładzie na język rosyjski, wydane przez Piotra Sojkina, edytora wielu pisarzy angielskich i amerykańskich.

Oprócz wspomnianych dzieł literackich jest też książka poświęcona historii i krytyce rosyjskiej literatury. *Русские писатели въ выборѣ и обработкѣ для школѣ* (Tyflis 1888) to przykład podręcznika do nauki historii literatury w młodszych klasach szkół podstawowych, omawia biografie i opracowania twórczości dziesięciu pisarzy rosyjskich. Zawiera również fragmenty wybranych utworów oraz streszczenia niektórych większych dzieł. Najwięcej miejsca poświęcono w nim Aleksandrowi Puszkinowi, szeroko analizując jego twórczość i wkład do kultury rosyjskiej. Uzupełnieniem wiedzy o tym twórcy jest też zbiór liryki, dramatów i prozy Puszkina (*Сочиненія А. С. Пушкина*, Moskwa 1887) oraz powieść biograficzna o Puszkynie, *Юношескіе годы Пушкина* autorstwa Wasilija Awenariusza z roku 1899.

Pośród podręczników dla dzieci i młodzieży, wymienić również warto *Учебникъ русской грамматики: для младшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній* opracowany przez Piotra Smirnowskie-

⁶ I. Barenbaum: *Książka w Petersburgu...*, s. 138-139, 143.

go. Z siódmego wydania zachowała się jedynie cz. 2, obejmująca zagadnienia składni (Moskwa, 1895).

W XIX-wiecznym zbiorze druków znalazło się również *Шесть песенъ для трехъ однородныхъ голосовъ*, siedmiostronicowy śpiewnik z nutami (Sankt Petersburg 1892).

Omawiany zbiór ma skromną szatę graficzną – brak bogatego zdobnictwa okładek, nie zwracają też szczególnej uwagi ilustracje, jedynie w nielicznych publikacjach zamieszczono kolorowe ryciny i mapy. W każdym pierwszym tomie dzieł zebranych pisarzy rosyjskich wydanych przez A. Marksa są portrety autorów, grawiury wykonane w Lipsku przez A. F. Brockhausa, a na końcu tekstu widoczne są miniaturki w postaci ornamentalnych winietek, głównie z motywami zwierzęcymi i herbami. Kilka tablic z ilustracjami znaleźć można w zbiorze *Пятьдесятъ басенъ И. А. Крылова* (Sankt Petersburg 1898), w książce rosyjskiego historyka epoki napoleońskiej A. Michajłowskiego-Danielewskiego o wojnie z 1812 r. (Sankt Petersburg 1840, 25 map, planów) czy też w *Encyklopedycznym słowniku Brockhousa-Efrona*.

W większości książek, na odwrocie strony tytułowej, widnieje zapis o dopuszczeniu publikacji do druku przez cenzurę. Najczęściej pojawia się nazwisko cenzora Piotra Korsakowa (również dziennikarza, pisarza i tłumacza). Jest też jeden druk z nazwiskiem cenzora Nikity Butyrskiego (*Царствование царя Михаила Феодоровича и взглядъ на междуцарствіе*. Sankt Petersburg 1832). Dzieła o tematyce religijnej otrzymywały aprobatę władz cerkiewnych; pozwolenie na druk wydawali najczęściej archimandryci kościoła prawosławnego.

Stan zbioru jest dobry. Nieliczne zniszczenia dotyczą w głównej mierze okładek, a nie tekstu głównego. Większość książek jest zachowana w stanie kompletnym; dołączone – w postaci tablic i map – aneksy również zachowały się bez uszkodzeń.

Cechą wspólną większości druków jest rodzaj oprawy. Dominuje brązowy półskórek z udziałem szarego płótna i utwardzonego papieru. Na skórzanych grzbietach książek często pojawiają się złożone tłoczenia, informujące o autorze i numeracji tomu. W kilku książkach zachowały się informacje o introligatorze. Na wewnętrznej stronie

okładki *Słownika polskiego i rosyjskiego języka [...]* (Lipsk 1877) naklejono znak firmowy o treści: „Zakład introligatorski I. Titenbauma w Radomiu”; podobnie okładka *Encyklopedycznego słownika Brockhausa-Efrona* (T. 17, Sankt Petersburg; Lipsk 1896) jest opatrzona znakiem własnościowym zakładu introligatorskiego G. Winklera z Sankt Petersburga.

W wielu drukach na stronie tytułowej są liczne pieczęcie i znaki własnościowe, dzięki temu można poznać poprzednie miejsca przechowywania zbiorów, nazwiska wcześniejszych właścicieli. Takie informacje mogą stanowić cenne źródło dla badań bibliologicznych. Najczęściej są to pieczętki z imieniem i nazwiskiem właściciela księgozbioru. Przykładem są pieczęcie o treści: „Z książek Prof. A. Lednickiego” z informacją o numerze pozycji w zbiorze, „Ex Libris A. J. Passover Jurisconsulti” w postaci okrągłej pieczęci z winietą zamieszczony w kilku miejscach w książce Aleksieja Carewskiego, również okrągła pieczęć z napisem: „Biblioteki Romana Sanguszki”, z odręcznym dopiskiem *Sanguszko-Gumniska*⁷ (*Русская история*, cz. 2. Sankt Petersburg 1832). Oprócz imiennych znaków własnościowych są też liczne stemple z nazwą instytucji (np. Biblioteka Studium Słowiańskiego UJ, Biblioteka Główna w Warszawie, Библиотека А. А. Голочанова, Библиотека Бухина, Ученическая Библиотека Ровенского Реального Училища отд. V nr. 14).

W książce *Русская история* (cz. 2. Sankt Petersburg 1832) znajduje się typowy ekslibris w postaci małej zadrukowanej karteczki przyklejonej do wewnętrznej strony okładki. Rysunek przedstawia herb własny Sanguszków – Pogoń Litewską (uzbrojony jeździec na wspiętym koniu, trzymający miecz w prawej ręce, a w lewej tarczę z krzyżem litewskim) z napisem „Ex-Libris PODHORCE”.

W jednym z druków, w powieści *Нечистая сила* H. Jasińskiego (Sankt Peterburg 1896), na ostatniej stronie zachowała się ręcznie napisana dedykacja: „Ku pamięci mojemu przyjacielowi I. W. Kriwo-

⁷ Prawdopodobnie ze zbiorów magnackiego rodu Romana Sanguszki (podworskie kolekcje w zamkach w Podhorcach i Gumniskach) [http://pl.wikipedia.org/wiki/Zamek_w_Podhorcach; <http://sanguszko.fm.interia.pl/sanguszko19.htm> z dn.6.06.2009]; taką pieczęcią były sygnowane książki z kolekcji Romana Damiana Sanguszki, ordynata zasławskiego.

szapkinu, miast. Warszawa 10 listopada 1897 roku” [tłum. aut.] podpis nieczytelny.

Jako ciekawostkę można nadmienić, że na niektórych drukach zamieszczono informacje o cenie, np. za egzemplarz baśni Iwana Kryłowa z roku 1898 cena 30 kopiejek, za księgę 4 zbioru *Осмнадцатый въкъ* z roku 1869 – cena 3 ruble, *Современный вопросъ о панствѣ* z roku 1861 cena 60 kopiejek, a z przesyłką 80 kopiejek

Druki wydane w XIX wieku są wyodrębnione z ogólnych zasobów bibliotecznych, przechowywane w jednym miejscu, czytelnik może z nich skorzystać wyłącznie w czytelni. Informacja o tej części księgozbioru znajduje się w katalogu tradycyjnym (kartkowym). Obecnie trwają prace nad wprowadzeniem opisów do katalogu NUKAT i OPAC BUŚ. Niniejsze opracowanie stanowi sygnałną charakterystykę wybranej części XIX-wiecznego zbioru, a załączony wykaz, oprócz informacji o zbiorach, niechby stał się zachętą do podjęcia współpracy z innymi bibliotekami w dążeniu do skompletowania całości.

**B. Michta *Russian Cyrillic printings in XIX-century book collection*
in Library of Faculty of Philology at the University of Silesia in Sosnowiec**
Summary

The collection of XIX century books in the Library of the Faculty of Philology, although modest (44 volumes), is thematically and typologically varied. There are printings related with history, mainly Russian, culture, religion and literary works including extensive editions of Russian authors. Several publications bear proprietary and ex-libris marks, which is valuable information for bibliologists. A list providing further information on the collection is included.